

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**İBNÜ'L- KAYSERÂNÎ EL-MAKDİSÎ'NİN "TEZKİRATU'L-MEVZÛ'ÂT"ININ METİN TENKİDİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF THE IBNU'L-QAYSARANI AL-MAQDISI'S "TAZQIRATU'L-MAWDUAT" IN TERMS
OF TEXTUAL CRITICISM**

Nevzat AYDIN*

Öz

Son dönemlerde hadis usûlüne yönelik eleştirilerin merkezinde, tenkit sisteminin sened ağırlıklı olduğu, metnin ihmal edildiği düşüncesi yer almaktadır. Bu eleştiri, sahih hadisleri uydurma olanlardan ayırtacak güvenilir bir yöntemin geliştirilemediği ya da yetersiz kaldığı şeklinde de ifadesini bulmuştur. Özellikle rivayetler hakkındaki "uydurma" hükmünün hangi kriterler dikkate alınarak verildiği ve red gerekçelerinin neler olduğu bu eleştiriler çerçevesinde araştırılmaya değer niteliktedir.

Bu makalede H.V. asırda yaşamış ve ilk mevzûât müelliflerinden olan İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin "Tezkiratu'l-Mevzû'ât" adlı eseri metin tenkidi açısından incelenmiştir. Araştırma Makdisî'nin, rivayetlerin uydurma olduğuna hükmederken dikkate aldığı kriterleri, bunları hangi düzeyde uyguladığını ve metne yönelik tahlillerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. İlk dönem mevzûât eserlerinde, rivayetlerin sıhhatini ve Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etme metin tenkidinin izlerini süren bu araştırma, hadis usûlüne yönelik tartışmalara katkı sağlayacak niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: el-Makdisî, Tezkiratu'l-Mevzûât, Mevzû Hadis, Metin, Tenkit.

Abstract

In recent years, the central argument on the hadith methodology is that the methodology of hadith is mainly depending on isnad and the text is neglected. This criticism, also find voice on the allegation that the system which differentiates the "mawduat narrations" from "sahih hadiths" is not so efficient or not reliable. Especially the question on the criteria which enables to reach the decision that the hadith narration is authentic or fabricated should be investigated by considering these views.

In this article, the "Tazqiratu'l-Mawduat" of Ibnu'l-Qaysarani al-Maqdisi who was one of the early authors of mawduat literature is evaluated in terms of textual criticism. This work aims to focus on the Maqdisi's criteria on hadith text like how he decides for one spesific narration that it is fabricated or sahih and how he evaluates a text. Having considered this perspective we can summarise the main goal of this work as to find the examples of textual criticism in the early mawduat literature.

Keywords : el-Maqdisi, Tazqiratu'l-Mawduât, Fabricated Hadith, Text, Criticism.

Giriş

Hiz. Peygamber, risâlet göreviyle birlikte mü'minleri düşünce dünyalarından hayat tarzlarına kadar etkileyip yönlendirmiştir. Özellikle Medine'ye hicretten sonra İslam toplumunu inşâ etmek adına Hiz. Peygamber'in görev alanı ve nüfuzu genişlemiştir; kendisine atfedilen yargı, uygulama ve görüşler hem Müslüman birey, hem de toplum üzerinde normatif bir hüviyet kazanmaya başlamıştır.¹ Hadis ve sünnete atfedilen bu önem, bilhassa Hiz. Peygamber'in vefatından sonra rivayetlerin tahammül ve edâsında temkinli davranmayı gerektirdiği gibi, Allah Rasûlü'nün dinî ve siyasî otoritesini kullanma noktasında suistimal kapısını da aralamıştır. İslam tarihinde önemli bir kırılma noktası olan "fitne" hâdisesiyle yani genel kabule göre Hiz. Osman'ın şehadetiyle başlayan süreçte çeşitli gayelerle Hiz. Peygamber adına yalanlar izafe edilmiş ve uydurmalar zuhûr etmiştir. Muhaddisler, hadis uydurmacılığına karşı birçok tedbir almış, uydurma rivayetleri sahih olanlardan ayırtmada sened ve metin açısından bazı kriterler belirlemiş, kendi anlayış ve değer yargılarına uygun gördükleri kriterleri ön plana çıkarıp uygulamış ve böylelikle mevzû rivayetleri tespit etmeye çalışmışlardır.² Bu gelişmeler neticesinde sahabe döneminde hadisin doğru anlaşılması öncelikli sorun iken, ilerleyen zaman diliminde uydurma faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte rivayetin Hiz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti, temel problem haline gelmiş ve günümüze kadar aktüalitesini sürdürmüştür.

* Yrd.Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, naydin@bayburt.edu.tr

¹ Yavuz Ünal (2001), *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Samsun: Etüt Yay., s. 31-32.

² Sened ve metin açısından uydurma hadisleri tanıma yolları ve uydurmalarla karşı alınan önlemler hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer b. Hasen el-Fellâte (1981), *el-Vaz'u fi'l-hadis*, Dimaşk: Mektebetü'l-Gazzâli, II, 5 - 139; Assam Ahmed Beşir (1992), *Usûlü Menhecû'n - Nakd inde Ehli'l-Hadis*, Beyrut: Müessesetür-Reyyân, ss. 8-12; Mehmet Yaşar Kandemir (1975), *Mevzû'î Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, Ankara: D.İ.B. Yay., ss. 93-138; Nevzat Tartı (2013), *Mevzûât Yazarları, Coğrafya, Mezhep ve Kişilikler*, Ankara: İlahiyat Yay.,ss. 19-58.

Son zamanlarda hadis usûlü ve tarihine yönelik çalışmalarda tenkit kriterlerinin sened merkezli olduğu, metnin dikkate alınmadığı, dolayısıyla sistemin güvenilmezliği ya da yetersizliği eleştirileri gündeme getirilmekte; metin ağırlıklı bir sistemin oluşturulması ve hadislerin bu kriterlerle yeniden gözden geçirilmesi önerilmektedir.³ Bu düşünceye göre, senedin ön plana çıkartılıp metnin ihmal edilmesi, raviler hakkındaki değerlendirmelerden hareketle hadisin sıhhatine hükmedilmesine neden olmuştur.⁴ Hadis tespit ve tenkit sisteminin yeterli olup olmadığı yönündeki bu tartışmalar, mevcut hadis külliyatının sıhhat durumunu da etkileyen boyuta ulaşmıştır.

Önemi, tarihî fonksiyonu ve şartların zorlamasına binaen isnadın öncelendiği bir hakikat olmakla birlikte,⁵ hadis tenkit sisteminin isnadla sınırlı kalmadığı, özellikle uydurma rivayetleri tespitinde metnin de dikkate alındığı söylenebilir.⁶ İslam toplumundaki tarihî, siyasî ve ictimâî gelişmelerle birlikte hadis uydurma hareketinin başlamasıyla metin, kaygan bir zemin haline gelmiş; böylelikle metin dikkate alınmakla birlikte, rivayeti kabul ve red noktasında gerekçeler haricî unsur olan senedde aranmaya başlanmıştır.⁷ Diğer taraftan metin tenkidinden neyin kastedildiği, metin tahlili ile muhteva tenkidinin aynı ya da farklı süreçler olup olmadığı gibi konular, söz konusu tartışmaların sağlıklı zeminde yürümesi için çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

İsnadın, sistem içerisinde tabîi olarak ön plana çıktığı süreçte zayıf, metrûk, yalancı ve hadis uyduran ravileri tanıtmak amacıyla H.III. asırda telif edilen kitaplar, uydurma faaliyetine karşı alınan önemli tedbirlerinden biri olmuştur. Uydurma faaliyetine karşı, hadis tespit ve tenkit sistemi içerisinde alınan bazı tedbirlerin yanı sıra, H.V. asırdan itibaren ise yalancı ve metrûk ravilerle ilgili çalışmalardan da istifade edilerek, sadece uydurma olduğuna hükmedilen rivayetlerin toplandığı eserler telif edilmiş ve mevzû'ât literatürü oluşmuştur. Tarih açısından her ne kadar bir gecikme yaşanmış olsa da toplumda pratik değeri olan bu çalışmaların, özellikle uydurmaların kullanımına karşı alınan en sistematik önlem olduğu söylenebilir.⁸

Mezkûr tartışmalar bağlamında bu çalışma, İbnü'l-Kayserânî diye tanınan Muhammed b. Tahir el-Makdisî'nin, mevzû'ât literatürünün ilk örneklerinden kabul edilen "Tezkiratü'l-Mevzû'ât" adlı eserinde metin tenkidini dikkate alıp almadığını ya da hangi kriterleri ne ölçüde uyguladığını tespit etmeye yöneliktir. Bu bağlamda rivayetin asıl kaynağına yönelik değerlendirmeleri, rivayetlerin muhtevasına yönelik yaptığı metin tahlilleri örneklerle ele alınmıştır. Araştırmamızda "Tezkiratu'l-Mevzû'ât"ın Muhammed Mustafa el-Hadrî tarafından yapılan tahkikli çalışması esas alınmıştır.

1. "Tezkiratu'l-Mevzû'ât" Adlı Eserde Rivayetlerin Tertibi

Makdisî, bu eserinde İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'de tenkit edilen 1119 rivayeti, isnadlarını çıkartarak alfabetik olarak bir araya getirmiş ve senedlerindeki zayıf ve yalancı ravilere dikkat çekmiştir.⁹ Aslında bu çalışma, İbn Hibbân'ın eserinde geçen zayıf ve metrûk ravilerin, rivayet ettikleri hadislerin "etrâf" şeklinde düzenlenmesinden ibarettir. *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'de raviler alfabetik sıraya konulup haklarında hüküm verildikten sonra, naklettikleri hadisler zikredilirken; bu çalışmada ise önce hadisler alfabetik sıraya konmuş, daha sonra ağırlıkta raviler olmak üzere rivayet hakkında bilgi verilmiştir.

Müellif, kısa önsözünde eseri yazma nedenini, yalancı, zayıf ve metrûk ravilerin rivayet ettiği ve insanların hüküm çıkarmada ve tartışmalarda delil olarak kullandığı hadisleri alfabetik bir şekilde sıralamak olarak açıklamaktadır.¹⁰ Her harfe bir bâb ayırmış ve hadislerin senedlerini hafzetmek suretiyle tenkitlerine başlamıştır. Kısa rivayetlerin tam metnini verirken, uzun olanların ilk kısmını nakletmekle yetinmiş; hadisin muhtevasında zikredilen durum ve hâdiselere işaret etmiştir.¹¹ Örneğin, "Cennete girdiğimde Cibril bana bir

³ Klasik hadis usûlüne yönelik eleştiriler için bkz. M. Hayri Kırbaoğlu (1999), *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yay., ss.53-147. Hadis tenkit sistemini değerlendiren Ceatini ve Alfred Guillaume gibi şarkiyatçılar ile Ahmed Emin ve Zakir Kadirî Ugan gibi Müslüman müellifler, ulemânın metin tenkidinden ziyade isnad tenkidine önem verdiklerini, hatta hadisi muhtevasıyla yargılamayı asla düşünmediklerini ileri sürmektedirler. Bkz. Mazharuddin Siddîkî (1990), *İslam Düşüncesinde Modernist Düşünce*, trc:Murat Fırat-Göksel Korkmaz, İstanbul: Dergâh Yay., s. 88.

⁴ Mehmet Emin Özafşar (1999), *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara: Ankara Okulu Yay., s. 15.

⁵ Hadis değerlendirmelerinde isnadın ön plana çıkmasının sebepleri için bkz. Ünal (2001), *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, s. 328-330.

⁶ Subhi Sâlih (1969), *Ulûmu'l-Hadis*, Beyrut: Dâru'l-İlm, s. 286-287. Hadis usûlünün isnad merkezli olduğunu vurgulayan ve genel olarak hadislerde metin tenkidinin yapılmadığını düşünen Kırbaoğlu, mevzû hadislerle ilgili çalışmalarda, metin tenkidinin yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bkz. Kırbaoğlu (1999), *Hadis Metodolojisi*, s. 46.

⁷ Ünal (2001), *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, s. 336.

⁸ Tartı (2013), *Mevzûât Yazarları*, s. 35-36.

⁹ Eserin Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi tarafından, "Tezkiretü'l-Huffâz etrâfu ehâdisi Kitâbi'l-Mecrûhîn li'bni Hibban" adıyla 1994 yılında Riyad'ta yayımlanan tahkikli baskısında 1139 rivayet yer almaktadır.

¹⁰ Muhammed b. Tâhir b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-Mevzû'ât*, thk: Muhammed Mustafa el-Hadrî, Mekke: Mektebetü'n-Nahdatü'l-Hadisiyye, s. 23.

¹¹ Metnin tamamını nakletmeyip ilk bölümünü zikrettiği rivayetler için bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 24, 25, 28, 33, 34, 36, 37, 80, 81, 99, 100.

elma verdi." şeklinde hadisin baş kısmını zikrettikten sonra "و فيه ذكر عثمان" (bu rivayette Osman'dan bahsetti),¹² "sizden öncekilerden üç grup çıktı" şeklinde hadisin başlangıcını naklettikten sonra "mağara hadisini zikretti"¹³ şeklinde hadisin muhtevasına atıfta bulunmuştur.¹⁴

Makdisî'nin bazı rivayetleri mükerrer zikrettiği görülmektedir.¹⁵ "Size güzeller güzelini haber vereyim mi? Güzellerin en güzeli Allah (c.c); Âdemoğlunun en güzeli ise benim" rivayetini iki tarikten nakletmiştir. Birinci tarikteki Muhammed b. İbrahim'i "hadis uydururdu"; diğeriindeki Eyyûb b. Zekvân'ı "zayıf" lafzıyla tenkit etmiştir.¹⁶ Bazen rivayeti tekrar zikrettiğinde "قد تقدم الحديث", "قد تقدم في الباب الثاء", ve "تقدم في باب من أصبح" şeklinde daha önce zikrettiği alfabetik sırasına atıfta bulunur.¹⁷

Bazen, seneddeki ricâl ve hadis hakkında hiçbir değerlendirme yapmaksızın doğrudan metni zikreder: "Allah (c.c) Ebû Bekir'e merhamet etsin. Beni kızıyla evlendirdi, hicret yolunda bana arkadaş oldu ve Bilal'i azad etti"¹⁸ hadisini ve Hz. Peygamber'in Necâşi için cenaze namazı kıldığına dair rivayeti¹⁹ nakledip sened ve metne yönelik bir açıklamada bulunmamıştır. İbn Abbâs ve İbn Ömer tarihiyle nakledilen "Hac ve umrenin arasını birleştirin. Zira bunlar günahı, tıpkı körüğün demirdeki pislikleri temizlemesi gibi temizler"²⁰ hadisinin ravîlerinden Ahmed b. İsâ'nın kalb yapmış olabileceğinden hareketle, isnad hakkındaki muhtemel görüşünü "ولعله مقلوب" (maklub olabilir) şeklinde belirtmiştir.²¹ Müellif, "Bakıyye'nin İbn Cüreyc'ten rivayet ettiği nüshada yer almaktadır" ifadesinde olduğu üzere bazen hadisin rivayet edildiği nüshayı açıklamaktadır.²²

2. Rivayetin Tarikleri Üzerine Yaptığı Değerlendirmeler

Genel kabule göre hadis tenkidindeki ilk aşama olan haberi kaynağına ulaştıran tariklerin araştırılması, bir anlamda zımnın metnin sıhhatine yönelik bir faaliyettir. Zira muhaddislere göre metin tenkidi sürecinin başlaması için, sistem içerisinde isnadın öncelenmesi anlamlıdır. Hatta yalancılığı marûf olan birinin verdiği haberle uğraşmanın zaman kaybı olduğu vurgulanmaktadır.²³ Makdisî, Muhaddislerce hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etmenin, muhaddisin himmetinin yüceliğine, değerinin yüksekliğine ve görüşünün üstünlüğüne delalet ettiğini beyan etmiştir.²⁴ Onun kısa ömründe yaptığı yoğun seyahatlerinin önemli bir amacının da âli isnada ulaşmak olduğu söylenebilir.²⁵

Müellif, eserin muhtelif yerlerinde bir rivayeti, güvenilir ravîlerin isnadları ile karşılaştırmak suretiyle senedin sıhhatine ve ricâlin cerh durumuna hükmeder. Ayrıca ravînin rivayetinden kaynaklanan hatalara, rivayetin farklı tariklerine ve sahih olanlarına da işaret eder.²⁶ Bu bağlamda şu örnekleri verebiliriz:

a) Muallî b. Abdurrahman el-Vâsıtî'nin naklettiği "Ey Ebû Bekir! Ehli Kitâb içerisinde Abdullah b. Selâm ve falandan daha bilgili hiçkimse yoktur" rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğini açıklar. Bu konuda İbn Şû'be hadisinin, Muhammed b. Hamza b. Abdillâh b. Selâm'ın -Zührî'den değil de- babası ve dedesi tarihiyle naklettiği rivayetten daha sahih olduğunu belirtir.²⁷ "Beni üç defa gören kişi cennettir" rivayetinin tariklerinin hepsinin uydurma olduğunu belirtir.²⁸

b) "Allah Rasûlü kısas ayetinde geçen "والعين بالعين" (göze göz) ifadesindeki ilk "العين" kelimesini ötreli okurdu"²⁹ hadisinin Tâhir b. Fadl el-Halebî > Süfyân b. Uyeyne > Zührî > Enes tarihiyle rivayet edildiğini,

¹² Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 28, H. No: 33.

¹³ Bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 74, H. No: 426.

¹⁴ Örnekler için bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 51, 67, 99.

¹⁵ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 122, 142.

¹⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 63.

¹⁷ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 115, 145, 151.

¹⁸ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 79, H. No: 460.

¹⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 50, H. No: 211.

²⁰ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (1992), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay., Menâsik 6; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvîni (1992), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay., Menâsik 3.

²¹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 68, H. No: 380.

²² Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 69, H. No: 385.

²³ Ahmet Yücel (1996), *Hadis İstihlaklarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: İFAV Yay., s. 18-19.

²⁴ Makdisî (2004), *Meseletü'l-Uluwv ve'n-Nüzûl*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 194. Makdisî bu eserde âli isnadın beş derecesini örneklerle açıklamaktadır. Bkz. *Uluwv*, s. 194-204.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, (ö.241/855) "âli isnâd için seyahata çıkmak, önceki nesillerden bize intikal eden bir sünnettir. Nitekim Abdullâh b. Mesûd'un ashabı, Küfe'den Medine'ye rihle ederek Ömer'den hadis dinliyor ve öğreniyorlardı" demiştir. Muhammed b. Eslem et-Tûsî (ö. 242/856) de "isnadın yakınlığının Allah'a yakınlık" olduğunu ifade etmiştir. Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (1989), *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk.: Abdülvahhâb Abdüllatif, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, 95.

²⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 37, 79, 82, 85, 100.

²⁷ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 142, H. No: 1017.

²⁸ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 85, H. No: 510.

²⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (1992), *es-Sünen*, thk: Muhammed Fuad Abdülbâki, İstanbul: Çağrı Yay., Kırâ'at, 1; Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebu Davûd (1992), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay., Hurûf, 8.

ancak Tâhir b. Fadl'ın bu rivayeti Süfyân b. Uyeyne'ye isnad etmekle hata yaptığını belirtir. Zira bu hadisin Yunûs b. Yezid > kardeşi Ebû Ali > Zührî > Enes tarikinden başka isnadı yoktur.³⁰ Makdisî'nin bu rivayeti ricâl tenkidi yapmaksızın isnadları üzerinden değerlendirdiği görülmektedir.

c) Geçmiş milletlerden üç kişinin çıktığı yolculuktan ve mağarada mahsur kalmalarından bahseden rivayeti, Muhammed b. Süleyman el-Cevherî'nin kalb yapması nedeniyle tenkit eder; ancak bunun dışında sahih bir tarihinin bulunduğu bilgisini verir.³¹ Bu hadis, Buhârî de İbrahim b. Münzir > Ebû Damra > Musâ b. Ukbe > Nâfi > Abdullah b. Ömer tarihiyle; Müslim tarafından ise Muhammed b. İshak > İbn İyâz Ebû Damra > Musâ b. Ukbe > Nâfi > Abdullah b. Ömer tarihiyle tahrir edilmiştir.³² "Her biriniz çobansınız ve her biriniz eli altında bulunanlardan sorumludur..." hadisinin İsmail b. Ubâde > Ebû Arûbe > Katâde > Enes tarihinin zayıf olduğunu, ancak İbn Ömer tarihinin sahih olduğunu belirtir.³³ Nitekim bu rivayet, Sahîhayn ve Sünen-i Erbââ'da ma'rûf olan İbn Ömer tarihiyle tahrir edilmiştir.³⁴

d) "Tanyeri ağardığında Cebrâil yanıma geldi ve bana kalk namaz kıl dedi. Ben de kalkıp sabah namazını iki rekât olarak kıldım." hadisini Mahbûb b. Cehm b. Vâkid el-Kûfî, Ubeydullah b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer tarihiyle rivayet etmiştir. Müellif, Mahbûb'un Ubeydullah'tan ona ait olmayan hadisleri rivayet ettiğini ve bu hadisin, Abdullah b. Abbâs kanalıyla gelen tarihinin sahih olduğunu açıklar.³⁵

e) Abdullah b. İshâ el-Ferevî'nin Hz. Peygamber'in hacc-ı ifrad yaptığına dair İbn Nâfi > Malik > Nafi > İbn Ömer tarihiyle naklettiği rivayetin isnadında hata yaptığını, bu hadisin Malik > Abdurrahman b. Kasım > Babası > Aîşe isnadıyla geldiğini açıklar.³⁶

f) "Allah Rasûlü, bir grup çocuğa uğradı ve onlara selam verdi..." rivayetini haberleri kalb eden Muhammed b. Süleyman el-Cevherî'nin Hafs b. Ömer > Şu'be > Katâde tarihiyle naklettiğini, hadisin bu isnadıyla garib olduğunu açıklar.³⁷

g) İbrahim b. İshak el-Bağdâdî'nin Bindâr > Muâz b. Hişâm > Babası > Katâde > Evzâî > Abdurrahman b. Umeyr tarihiyle naklettiği "Ebû Musa el-Eşâri Allah Rasûlü'ne kaynayıp kabaran bir nebiz getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; 'Bunu şu duvara çal. Zira artık bu, Allah'a ve ahirete inanmayanların içkisidir' buyurdu."³⁸ rivayetinin bu isnadla Evzâî'den sahih olmadığını belirtir.³⁹ Hadisin Katâde > Şam Ehliden Bir Adam > Kâsım b. Muhaymire isnadıyla nakledilmiş olacağını, Evzâî'nin tarihte yer almadığını açıklar.⁴⁰ "Allah Rasûlü, töhmet nedeniyle bir kişiyi bir müddet habsetti. Sonra onu serbest bıraktı"⁴¹ rivayetinin Enes ya da Yahya'nın hadisi olmadığını, bu hadisin Behz b. Hakîm > Babası > Dedesi tarihiyle ma'rûf olduğunu, İbrahim b. Ebî Zekerriyya el-Vâsıtî'nin Ma'mer'den rivayette teferrüd ettiğini açıklar.⁴²

İsnaddaki inkitâ', kalb, tahdis etmediği ravilerden rivayet gibi ravî hatalarından dolayı tenkit ettiği hadisler de vardır. Bu bağlamda şu örnekleri verebiliriz.

a) Müellif, Hz. Peygamber'in Çarşamba ve Cumartesi günleri hacâmattan nehyettiğine dair rivayeti⁴³ Abbâd b. Râşid et-Temimî'nin Hasan Basrî'den, onun da yedi sahabîden farklı tarihlerle naklettiğini zikretmiştir. Ancak Hasan Basrî'nin, İbn Ömer, Abdullah b. Amr, Ebû Hureyre, Semura b. Cündeb ve Câbir b. Abdillâh'tan hadis işitmediğini; sadece Muakkil b. Yessâr ve İmran b. Husayn'dan tahdis ettiğini, onun Osman b. Affan ve Osman Bedrî dışında Bedir ashâbından kimseyi görmediğini açıklar.⁴⁴

b) Şu'be tarihiyle gelen "Allah Rasûlü, üzerinde siyah bir sarık olduğu halde, Mekke'ye girdi" rivayetinin bâtil olduğunu, onun Abdullah b. Zübeyr'den tek bir hadis tahdis ettiğini belirtir.⁴⁵

³⁰ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 51.

³¹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 74, H. No: 426.

³² Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (1992), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yay., Buyû', 98; Muzarât, 13; Ebu'l-Hüseyn İbnü'l-Haccâc Müslim el-Kuşeyrî (1992), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yay., Rikâk, 100.

³³ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 96, H. No: 611.

³⁴ Bkz. Buhârî (1992), *Edebü'l-Müfred*, 81; Müslim (1992), *İmâre*, 20; Tirmizî (1992), *Cihâd* 27; Ebu Davûd (1992), *İmâre*, 1.

³⁵ Makdisî (1994), *Tezkiretü'l-Huffâz etrafı ehâdisi Kitâbi'l-Mecrûhin li'bni Hibban*, thk: Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi, Riyad: Dâru's-Samî, s. 10, H. No: 7.

³⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 52, H. No: 230.

³⁷ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 47, H. No: 190.

³⁸ Ebû Hureyre tarihiyle birçok isnadla nakledilen rivayet için bkz. Süleyman b. el-Eş'as Ebu Davûd es-Sicistânî (1992), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay. Eşribe, 12; Nesâi (1992), *Eşribe*, 25; İbn Mâce (1992), *Eşribe* 15.

³⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 48, H. No: 200.

⁴⁰ Makdisî (1994), *Tezkiretü'l-Huffâz*, s. 95-96, H. No: 210.

⁴¹ Ebû Davûd (1992), *Akziye*, 29; Tirmizî (1992), *Diyât*, 21.

⁴² Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 49, H. No: 208.

⁴³ Ebû Hureyre'den merfû olarak nakledilen rivayete göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "Her kim Çarşamba veya Cumartesi günü hacâmât yaptırır da, kendisine beyazlık veya baras (alaca) hastalığı gelirse sadece kendini kınasın." Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nisâbüri (1990), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, IV, 454. İbn Mâce, hangi günlerde hacâmât olunacağına dair bâb başlığı altında benzer rivayetleri nakleder. Bkz. İbn Mâce (1992), *Tıbb*, 22.

⁴⁴ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 53, H. No: 237.

⁴⁵ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 50, H. No: 210.

“Hz.Peygamber ikinci namazının (farzını) beş rekât kıldı. Son oturuşta sehiv secdesi yaptı” rivayetinin Saïd b. Beşîr > Mansûr > Hakem b. Utbe > Hasen b. Avfî isnadıyla maklûb olduğunu; bu hadisin Hakem > İbrahim > Alkame > Abdullah tarikiyle nakledildiğini belirtir.⁴⁶

c) “Benim ve dünyanın misâli, yolcunun durumuna benzer” rivayetini, Hasen b. Hasen el-Kûfî, Cerîr > A’miş > İbrahim tarikiyle nakletmiştir. Makdisî, bu rivayeti Hasen b. Hasen el-Kûfî’ tarikiyle Mes’ûdî’den başka kimsenin nakletmediğini açıklar.⁴⁷

d) “Kim, kötü söz söylemeden ve günah işlemekten hac ederse, anasından doğduğu gün kü gibi geri döner” rivayetinin ravîlerinden Ahmed b. İsmail b. Huzâfe’nin bu münker hadisi Mâlik’ten rivayet etmekle hata ettiğini, çünkü bu rivayetin Mâlik’ten gelmediğini belirtir.⁴⁸

e) “Zâlim de olsa mazlûm da olsa kardeşine yardım et” hadisini Tâhir b. Fazl, Süfyan b. Uyeyne > Zührî > Enes tarikiyle nakletmiştir. Müellif, bu rivayetin Humeyd et-Tavîl > Enes kanalıyla sahih olarak geldiğini, Tahir b. Fazl’ın isnadında hata olduğunu açıklar.⁴⁹ “Sahura kalkınız, çünkü sahur berekettir”⁵⁰ rivayetinin isnadının sahih olduğunu, ancak hadisi Sevrî > Muhammed b. Münker > Câbir tarikiyle nakleden Nâil b. Nuceyh’in metinde kalb yaptığını zikreder.⁵¹

Makdisî, aile içi rivayet ilişkilerine dikkat çekerek ravînin, kardeşi ve babasından rivayette bulunduğu isnadlara da işaret eder. Örneğin, Yunûs b. Yezîd’in kardeşi Ebû Ali’den;⁵² Eyyûb b. Zekvân’ın kardeşi Nuh’tan rivayette bulunduğu,⁵³ Ma’mur b. Muhammed b. Ubeydullah’ın babasından rivayette teferrüd ettiğini,⁵⁴ Ali b. Mûsa’nın babasından hadis olmayan tuhaf şeyler naklettiğini zikreder.⁵⁵ Eserde zayıf ya da mevzû uydurma aile isnadlarının da yer aldığı görülmektedir. Örneğin Makdisî, “*Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî*” isnadının münker olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Hadis usûlü eserlerinde ve temel kaynaklarda “*Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî*” aile isnadının sahih olup olmadığı tartışılmıştır.⁵⁷ İbn Hıbbân, “*Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî*” şeklinde rivayet edilen isnadların kesinlikle kabul edilemeyeceğini ileri sürmekte ve bu tür rivayetlerin ya “mürsel” ya da “munkatı” olduğunu ve bu isnadla nakledilen hadisler arasında ise birçok ‘münker’ rivayet bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁸

Makdisî, rivâyetin isnadıyla ilgili bir problem varsa, ravînin de ismini zikrederek ve gerekçesini de belirterek açıklama yolunu tercih etmiştir. Ayrıca belirtmeliyiz ki, eserde yaygın bir şekilde dikkati çeken, ravîleri yalan hadis rivayet etmeleri nedeniyle deccâl, kezzâb, metruk vb. sıfatlarla yapılan cerhler, genellikle metinler üzerinden yani muhteva nedeniyle yapılmış değerlendirmeler olduğu izlenimini vermektedir.⁵⁹ Çünkü bu sıfatlarla anılan kimseler naklettikleri rivayetler yani metinler dolayısıyla bu şekilde tanıtılmışlardır. Dolayısıyla “*Tezkiratu'l-Mevzûât*”ta isnad tenkidi üzerinden reddedilen hadislerin, salt ravîlerin cerhedilmesiyle değil, mana ve içerik açısından tenkit konusu oldukları söylenebilir.⁶⁰ Diğer bir ifadeyle Makdisî’nin sened tahlillerinin ve ricâl değerlendirmelerinin de temelde metne dönük olduğu anlaşılmaktadır.

3. Haberin Kaynağına Yönelik Değerlendirmeleri

Makdisî’nin bazen nakledilen rivayetin Hz. Peygamber’e ait olmadığını belirtmek üzere sözün kaynağını açıklaması, eserde dikkati çeken bir hususiyet olarak görülmektedir. Bu noktada müellif, Hz.

⁴⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 50, H. No: 212.

⁴⁷ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 61, H. No: 315.

⁴⁸ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 116, H. No: 788.

⁴⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 62, H. No: 323.

⁵⁰ Bu hadis, “تسحروا فإن في السحور بركة” lafızıyla Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre tarikiyle nakledilmektedir. Bkz. Buhârî (1992), Savm, 20; Müslim (1992),

Sıyâm, 45; Tirmizî (1992), Savm, 17; Nesâî (1992), Sıyâm, 19.

⁵¹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 68, H. No: 384.

⁵² Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 51.

⁵³ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 61.

⁵⁴ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 86.

⁵⁵ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 94.

⁵⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 120.

⁵⁷ es-Suyûtî (1989), *Tedribü'r-râvî*, II, 257-259; Ahmed Muhammed Şâkir (trs.), *Şerhu Elfiyyeti's-Suyûtî fi ilmi'l-hadis*, Beyrut: Dâru'l-kâtib ve'l-kitâb, s. 246-249; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bekir Kuzudışlı (2005), “*Hadis Rivayetinde Aile İsnadları*”, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss. 149-156.

⁵⁸ Muhammed b. Hıbbân el-Bustî (2000), *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Du'afa ve'l-Metrukîn*, thk: Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Riyad: Dâru's-Samîi, II, 38.

⁵⁹ Ravînin yalancı olduğuna ve hadis uydurduğuna delâlet eden şiddetli cerh lafızlarını kullanım örnekleri için bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzûât*, s. 23, 29, 30, 40, 42, 45, 66, 72, 96, 98, 115, 125, 127, 140.

⁶⁰ Aynı şekilde İbnü'l-Cevzî de makûl ölçülere ve dinin temel prensiplerine aykırı, muhal rivayetlerin ravîlerini araştırmaya bile gerek olmadığını, ancak muhaddislerin usûl gereği onların uydurduğunu belirtmek için ravîleri cerh ettikleri düşüncesindedir. Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî (1996), *Kitâbu'l-Mevzûât*, thk: Abdurrahman Muhammed Osman, Medine: Mektebetü's-Selefiyye, I, 150-151; İbnü'l-Cevzî'nin mevzûât adlı eserindeki tenkit kriterleri hakkında bkz. Enbiya Yıldırım (2006), “*İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış*”, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. X/1, ss. 73-125.

Peygamber'e izafe edilen bir takım haberlerin asıl sahiplerine de işaret etmiş, rivayetin sahâbî, tâbîi ya da etbâ'nın sözü olduğunu belirtmiştir. Genellikle mevkûf ya da maktû' haberin merfû' olarak nakledilmesinin rivayet hakkında tenkit nedeni olduğu görülmektedir.⁶¹ Özellikle Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mesûd'a ait mevkûf haberlerin merfû' olarak rivayet edildiğine dikkat çekmektedir.⁶² Bu bağlamda şu örnekleri zikredebiliriz:

a) Muhammed b. Rabîa el-Kudâmî'nin naklettiği "هو الطهور ماؤه الحل ميتته" (denizin suyu temiz, ölüsü helaldir) rivayetinde Muhammed b. Gazevân'ın metinde kalb yaptığını, bu şekliyle sözün Hz. Peygamber'e değil, Ebû Bekir'e ait olduğunu belirtir.⁶³ Müellif, aslı itibariyle "ماؤه طهور وميتته حلال" veya "ميتة البحر حلال وماؤه طهور" lafızlarıyla nakledilen⁶⁴ ve sıhhatine hükmedilen bu hadisin, metne yönelik kalb müdahalesi ile tenkide maruz kaldığı ve bu şekliyle Hz. Peygamber'e ait olmadığı düşüncesindedir.

b) Merfû' olarak meşhur olan, "Herhangi bir vaktin namazı için kâmet getirildiğinde o vaktin farzından başka namaz kılınmaz"⁶⁵ rivayetinin Ebû Hureyre'ye ait mevkûf haber olduğunu açıklar.⁶⁶ Beyhakî, Ebû Hureyre hadisini "sabah namazının iki rekât sünneti dışında" ziyâdesiyle tahrir etmiş ve bu ziyâdenin aslının olmadığını belirtmiştir.⁶⁷

c) "Kıyamet âlâmetlerinin ilki, güneşin batıdan doğmasıdır." rivayeti hakkında müellif, İbn Hibban'dan naklen bunun Hz. Peygamber'in değil, Abdullah b. Ömer'in sözü olduğunu zikreder. Senedindeki Fedâle b. Cübeyr'in zayıflığına rağmen, rivayetiyle ihticac edildiğini, onun bu haberi Hz. Peygamber'e vaslettiğini yani merfû' olarak naklettiğini açıklar.⁶⁸

d) "Helali haram kılan, haramı helal kılan gibidir"⁶⁹ ile "Başına bir felaket gelene geçmiş olsun ziyaretinde bulunan kimseye felaket gelen kimseye verilecek sevâbın aynısı vardır"⁷⁰ rivayetlerinin İbn Mesûd'un sözü olarak sahih olduğunu belirtir.⁷¹ "İlim talebi, her Müslümana farzdır"⁷² rivayetinin Ahmed b. İbrahim b. Musâ'nın naklettiği Mâlik > Nâfi > İbn Ömer tarikiyle İmam Mâlik'ten gelen bir aslının bulunmadığını, bu hadisin Enes b. Mâlik tarikiyle ma'rûf ve meşhur olduğunu açıklar.⁷³

e) "Sevdiğini ölçülü sev ki, bir gün düşmanın olabilir"⁷⁴ rivayetinin senedindeki Süveyd b. Amr el-Kelbî'nin sahih senedlere "vâhî" metinler eklediğini, bu rivayetin Hz. Peygamber'in değil, Ali b. Ebî Tâlib'in sözü olduğunu açıklar.⁷⁵ Mevkûfun merfu olarak rivayet edilmesi hatasını yapan ravîye de işaret eder. Müellif, "Kim akşam namazından sonra altı rekât kılsa, onlar hakkında olumsuz konuşulmaz" sözünün İbn Ömer'e ait olduğunu, Muhammed b. Gazevân'ın onu Hz. Peygamber'e ref ettiği görüşündedir.

f) "Kul hasta olup iyileştiği zaman, hastalığı esnasında beyaz bir dolu tanesi gibiydi" rivayetinin isnadındaki Süfyân b. Muhammed el-Fezârî'nin yalancı biri olduğunu belirttikten sonra, bunun Zührî'nin sözü olduğunu, Mevkîrî dışında hiçbir kimsenin bunu merfû' olarak nakletmediğini zikreder.⁷⁶ "Yeryüzünün kaynaklarından rızkınızı arayınız" sözünün Urve b. Zübeyr'in sözü yani maktû' haber olduğunu açıklar.⁷⁷

Bazen sözün kaynağının tebe-i tâbiinden biri ya da hadisi uyduran kişi olduğunu açıklar: "Namazda Kur'an okumak, namaz dışında okumaktan daha hayırlıdır"⁷⁸ sözünün Süfyân es-Sevri'ye aidiyetini; Sehl Mevlâ el-Muğîre'nin Zührî'den tuhaf haberler rivayet ettiğini ve bu hadisin ondan başkasından nakledilmiş bir aslının olmadığını zikreder.⁷⁹ "Kim dünya için hüzünlenirse, Rabbini öfkelenirmiş olur; kim bir musibet

⁶¹ Örnekler için bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 36, 135.

⁶² Örnekler için bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 48, 72, 120.

⁶³ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 133, H. No: 934.

⁶⁴ Muhammed b. İshak İbn Huzeyme (1970), *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk: Muhammed Mustafa el-A'zâmî, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, I, 58.

⁶⁵ Müslim (1992), *Salâtu'l-Müsâfirin*, 63; Tirmizî (1992), *Salât*, 195; Ebû Davûd (1992), *Tatavvu'*, 5.

⁶⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 29, H. No: 38.

⁶⁷ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebû Bekir el-Beyhakî (1926), *Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabad: Meclisü Dairatu'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, II, 483.

⁶⁸ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 62, H. No: 324.

⁶⁹ Bu rivayet, İbn Ömer tarikiyle merfû olarak rivayet edilmiştir. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (1994), *el-Mu'cemu'l-Evsât*, thk: Tark İvazillah b. Muhammed, Kahire: Dâru'l-Harameyn, VIII, 67.

⁷⁰ Bu hadis Abdullah b. Mesud'tan merfû olarak rivayet edilmiştir. Tirmizî (1992), *Cenâiz*, 71; İbn Mâce (1992), *Cenâiz*, 56.

⁷¹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 107, H. No: 717; s. 123, H. No: 844.

⁷² İbn Mâce (1992), *Mukaddime*, 17; Ahmed b. Ali Ebû Ya'la el-Mevsilî (1984), *Müsnedü Ebû Ya'la*, thk: Huseyn Selim Esed, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, V, 223; Taberânî (1994), *el-Mu'cemu'l-Evsât*, I, 7.

⁷³ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 85, H. No: 508.

⁷⁴ Bu rivayet Ebû Hureyre, İbn Ömer ve Abdullah b. Amr tarikiyle merfû olarak rivayet edilirken; Beyhakî "Şuabu'l-İmân" da Hz. Ali'ye ait mevkûf haber şeklinde tahrir etmiştir. Tirmizî (1992), *Birr ve's-Sıla*, 60; Beyhakî (2003), *Şuabu'l-İmân*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, VIII, 515.

⁷⁵ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 26, H. No: 21.

⁷⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 35, H. No: 88.

⁷⁷ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s.39, H. No: 117.

⁷⁸ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 89, H. No: 541.

⁷⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 90.

dolayısıyla şikâyet ederse, Allah'a şikayetlenmiş olur ve ateşe (cehenneme) girer" rivayetinin isnadındaki Vehb b. Râşid'in tuhaf şeyler rivayet ettiğini, bu haberin onun sözü olduğunu açıklar.⁸⁰

4. "Tezkiratu'l-Mevzûât'ta Metin Tenkidi Uygulamaları

Makdisî'nin yaşadığı H.V. asırda Sünnî, Şîî, İsmâîlî ve Mutezilî gibi ekoller arasındaki fikrî çatışmaların yanı sıra filozoflar ile mutasavvıflar arasında siyâsî, itikâdî ve fikhî alanlarda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.⁸¹ Eserde mevzû olduğuna hükmedilen rivayetler, içerik itibarıyla imân, ibadet, amellerin fazileti, mezhepler arasındaki itikâdî ve fikhî tartışmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. İmân-amel ilişkisini, imânın mahiyetini,⁸² artıp eksilmeyeceğini⁸³ ve şüphe kabul etmeyeceğini bildiren;⁸⁴ hilafet meselesi bağlamında Ebû Bekir'in halife olacağını haber veren,⁸⁵ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i tafdil eden,⁸⁶ Hz. Ali'nin hilafeti ve imâmetinden bahseden⁸⁷ ve Muâviye'yi öven⁸⁸ rivayetler yer almaktadır. Ayrıca Ebû Hanîfe'yi övüp İmam Şâfiî'yi zemmeden,⁸⁹ Emevî-Abbâsî çatışmasının izlerini yansıtan,⁹⁰ belirli beldeleri öven,⁹¹ Rafizileri metheden,⁹² "kader" hakkında konuşmayı zemmeden,⁹³ Kaderiye ve Mürcie'yi yeren,⁹⁴ namazda ellerin kaldırılmasını yasaklayan,⁹⁵ Kur'an'ın mahlûk olmadığını bildiren,⁹⁶ Farsça gibi dilleri⁹⁷ ve belirli nehirleri öven⁹⁸ ve sakalı şerifin kutsiyetine dair rivayetleri de ⁹⁹ eserde görmek mümkündür.

Hadis olarak bir değer taşımamakla birlikte bütün bu mevzû rivayetlerin, uyduruldukları dönemin siyâsî, fikrî ve kültürel panoramasını yansıtmaları itibarıyla o zaman dilimini anlamlandırmada önemli veriler olduğu söylenebilir.

4.1. Metin Tenkidinin Önaşması ya da Peygamber Tasavvuru

Rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit ve tenkitten, bireyin sözün ya da eylemin sahibi olan Allah Rasûlü ile zihin dünyasındaki yakınlık ya da uzaklık ilişkisi öncelikli aşamadır. Bir başka deyişle Kur'an ve Sünnetle eğitilen bilinç ve bireylerin zihinlerindeki Peygamber tasavvurunun, teorik öncülleri zikredilmeksizin her zaman birinci aşamayı oluşturduğu söylenebilir.¹⁰⁰

Hz. Peygamber'in "cevâmiu'l-kelim" sıfatından hareketle O'nun sözlerinde lafız ve mana bakımından bozukluk görülemeyeceğini dikkat çeken muhaddisler, "Hz. Peygamber'e yakıştıramama ilkesi" olarak ifade edebileceğimiz bu kriteri özellikle mevzû hadislerin tespitinde kullanmışlardır.¹⁰¹ Rebî b. Hüseyim, bu ilkeyi "*Bir hadisin gün gibi açık bir aydınlığı vardır. Bundan dolayı biz onu kabul ederiz. Yine diğer bir hadisin gece karanlığı gibi de zulmeti vardır ki onu da reddederiz*" şeklinde formüle etmiştir.¹⁰² Aynı bağlamda İbn Kayyım'a "*Bir hadisin mevzû olduğu senedine bakılmaksızın anlaşılabilir mi?*" diye sorulduğunda "*Sahih sünnetleri hazmetmiş, onları eti kemiği haline getirmiş, hadisler konusunda ihtisas ve meleke kazanmış,*

⁸⁰ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 112, H. No: 760.

⁸¹ İmâduddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (1998), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Cize: Dârü Hecr, XVI, 125-128.

⁸² "İman, kalb ile bilmek, dille ikrar, rukûnlarla amel etmektir.", "İmân ve amel ikiz (ortak) kardeşidir". Bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 146 (H. No: 1052), 150 (H. No: 1089).

⁸³ "İman dimdik dağlar gibi kalpte sabittir. Artması ve eksilmesi küfürdür." Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 66, H. No: 360.

⁸⁴ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 120, H. No: 824.

⁸⁵ "Benden sonra halife Ebu Bekir'dir. Sonra ihtilaflar çıkacaktır." *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 148, H.No: 1072. Diğer rivayetler için bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 28, 101.

⁸⁶ "Kiyamet gününde Ebû Bekir ve Ömer havzın rukûnlarından biri olacaktır" Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 33, H. No: 70. Diğer rivayetler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 33, 54, 55, 74, 78, 102.

⁸⁷ "Ali, benim vâsim, kardeşim, vezirim ve halifemdir", "Ali'nin yüzüne bakmak ibadettir" bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 38, 42, 51, 54, 61, 71, 79.

⁸⁸ "Muaviye kıyamet gününde üzerinde nurdan bir elbise olduğu halde diriltilir.", "Allah katında emîn olan üç kişi vardır. Ben, Cibril ve Muaviye" Bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 66 (H. No: 363) s. 144. (H. No: 1038)

⁸⁹ "Ümmetinden Muhammed b. İdris adında biri çıkacak. Ümmetime İblis'ten daha fazla zararı dokunacak", "Ebu Hanife denilen bir kişi çıkacak ve ümmetimin kandili olacaktır." Bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 143, H.No: 1026-1027.

⁹⁰ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 14, H. No: 1074.

⁹¹ "Rûm diyarında Antakya gibi başka bir şehir görmedim." Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 104, H. No: 680.

⁹² Hz.Peygamber Ali'ye baktı ve şöyle dedi: "Sen ve senin taraftarlarından Rafizî diye isimlendirilen topluluk cennettir." Bkz. Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 132, H. No: 924.

⁹³ "Her kim kader hakkında yalan konuşur ve o konuda tartışır muhakkak ki küfre düşmüştür." Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 126, H. No: 874. Kader hakkında konuşmayı yasaklayan diğer rivayetler için Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 26, 27, 75, 137.

⁹⁴ "Ümmetiden iki zümre vardır ki, şefaatin onlara ulaşmaz: Kaderiye ve Mürcie." Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 84, H. No: 500. Diğer rivayetler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 100, 104, 150.

⁹⁵ "Kim namazda ellerini kaldırırsa onun namazı olmaz.", "Namazda ellerin kaldırılması bid'attır". Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 26, (H. No: 934) 118. (H. No: 809).

⁹⁶ "Yerde ve gökte Allah (c.c) ve Kur'an'dan başka her şey mahlûktur." Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 96, H. No: 610.

⁹⁷ "Melekler arşın etrafında Farsça konuşurlar." Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 59, H. No: 297.

⁹⁸ "Allah, cennetten yeryüzüne beş nehir indirdi: Seyhan, Ceyhan, Dicle, Fırat, Nil." Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 61, H. No: 313.

⁹⁹ "Allah Rasûlünün sakalından bir parça aldım. Artık sana şer dokunmaz buyurdu." Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 28, H. No: 31.

¹⁰⁰ Ünal (2001), *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, s. 281-282.

¹⁰¹ Muhaddisler, hadis diye rivayet edilen bir haberin dil kaideleri bakımından bozukluğunu, muhtevasının Peygamber sözüne yakışmayan bir manasızlık ve ölçsüzlük taşımasını hadisin uydurma olduğuna delil saymışlardır. Bkz. İbnü'l-Cevzi (1996), *Mevzû'ât*, I, 14.

¹⁰² Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî (1988), *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, s. 431.

Rasûlüllah'ın (s.a.s.) sîretindeki incelikleri, emirlerini, yasaklarını, haber verdiği ve davet ettiği şeyleri, sevdiği ve sevmeyişi hususları, onunla haşır neşir olmuş ashâbı gibi bilen kişiler, mevzû hadisleri senedine bakmadan tanıyabilir" şeklinde cevap vermiştir.¹⁰³

Bu ifadelerden Allah'ın Kitâb'ını ve Rasûlü'nün Sünnet'ini derin ve kapsamlı şekilde inceleyen kimsenin, rivayetlerin hangilerinin O'ndan geldiğini hangilerinin Sünnete aykırı olduklarını tahmin edebileceği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ İşte bu nokta, doğrudan zikredilmese bile, Hz. Peygamber'e atfedilen bir sözü, "Peygambere yakıştırma(ma)" olarak ifade edebileceğimiz ve çoğu zaman doğruluğu konusunda şüphe bulunmayan öncüllerin zikredilmesine bile ihtiyaç duyulmaksızın, zihnî arka planda uygulanan öncelikli bir kriterdir.¹⁰⁵ Nitekim mevzûât literatüründe lafız ve mana bozukluğu ile ilgili örneklerle bakıldığında, lafız bozukluğundan kastedilenin lafızların gramer ve dil kuralları açısından değil, içerdikleri anlam itibarıyla olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶ Ancak bu aşamada oluşan kanaatin doğruluğu, sonraki süreçte haricî unsurların desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Makdisî, Mevzûât'ında muhtemelen gereksiz yere sözü uzatmamak ve zaman kaybetmemek amacıyla bazen rivayet hakkında "batıl", "münker", "aslı yoktur", "uydurma olduğunda şüphe yoktur" ve "rivayeti helal değildir" vb. ifadeleri kullanmıştır. Metin tenkidinin ön aşamasına yönelik olduğu izlenimini veren bu kısa değerlendirmelerden hareketle haberin uydurma olduğuna hükmedilmiştir. Örneğin, "Rûm diyarında Antakya gibi şehir görmedim. Tevrât Levhaları, Musâ'nın Âsası ve Süleyman'ın minberi oradaki mağaraların birindedir." rivayetinin, Hz. Peygamber'e ait olamayacağından hareketle, şüphesiz uydurma olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷ Rivayetin sadece ravîsinin durumunu belirtmek için nakledilebileceğine ve böylesi rivayetleri nakletmenin caiz olmadığına yönelik değerlendirmeleri de bu kapsamda düşünülebilir. Onun kitabına aldığı rivayetlerin, senedlerinin yanı sıra metin açısından da mevzû' olduğunu göstermek için, bazen "bu hadis bâtıldır, bu hadis münkerdir, bu hadisin aslı yoktur, bu hadis uydurmadır ve uydurma olduğunda şüphe yoktur" şeklindeki değerlendirmelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu değerlendirmeler, bazı yerlerde mutlak olarak kullanılıp başka hiçbir gerekçe zikredilmezken, çoğunlukla ravînin cerhiyle birlikte verilmiştir. Bu husus, rivayet hakkında metin üzerinden verilen hükmün, somut delilleri olan isnad tenkidiyle desteklediği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Tarık b. İvazillah, "aslı yoktur" tabirinin sika olsun veya olmasın ravînin isnadda ve metinde yapmış olduğu hatalara işaret ettiğini söylemiştir.¹⁰⁸

Müellifin, Hz. Peygamber'in konumu, ahlâkı ve şahsiyetiyle bağdaşmadığı kısacası, *Peygamber'e yakışmadığı* gerekçesiyle reddettiğini düşündüğümüz rivayetleri ve metin tenkidinin birinci aşamasına yönelik değerlendirmelerini örneklerle şöyle açıklayabiliriz:

a) Rivayetin "Bâtıl" Olduğuna Hükmetmesi

Muhaddisler ile ve mevzûât kaynaklarında "münker" ve "bâtıl" kavramlarını genellikle uydurma manasında kullanmalarından hareketle bu kavramların uydurma rivayetlere delâlet ettiği söylenebilir. Nitekim İbn Ebî Hâtim "el-hadîsu'l-bâtıl" ifadelerinin kizb ve uydurma hadisleri işaret etmek için kullanıldığını ve "kizb" ile "bâtıl" kavramlarının aynı olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁹ İbnü'l-Cevzî ise ravîsinin yalan söylemeyi kastettiği rivayetlerin yanı sıra hataen yapılmış da olsa Hz. Peygamber'e ait olmayan hadislerin ona atfedilmesinin de mevzû' terimi içinde değerlendirildiği görüşündedir.¹¹⁰ "Mevzû" ile "bâtıl" arasında ayırımın olduğunu düşünen âlimlere göre, kasten uydurulan hadisler "mevzû" terimiyle, aslında Rasûlüllah'a (s.a.s.) ait olmayan bir hadisin hata sonucu ona atfedilmesi ise "bâtıl" terimiyle karşılanmaktadır.¹¹¹

Makdisî'nin senede dair herhangi bir açıklama yapmaksızın mutlak olarak "bâtıl" olduğuna hükmettiği rivayetlere şu örnekleri verebiliriz:

1. "Ey Ali! Bu şehir (Medine) ben ve sen olmasaydın ıslah olmazdı. Senin, yanımdaki yerin, Harun'un Musa'nın yakınındaki yeri gibidir." Makdisî, bu rivayetin ilk kısmının "Ben ve sen olmasaydın,

¹⁰³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye (1994), *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîli ve'd-Dâ'îf*, Haleb:Mektebetü'l-Matbûat el-İslâmiyye, s. 44

¹⁰⁴ ez-Zerkeşî, Bedruddin (2000), Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelik Eleştirileri, (çevirenin önsözü) trc: Bünyamin Erul, Ankara: Kitâbiyât Yay., s. 38.

¹⁰⁵ Ünal (2001), *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, s. 315.

¹⁰⁶ İsmail b. Muhammed Aclûnî (1984), *Keşfu'l-Hafâ ve Mûzîlû'l-İlbâs ammâ İştêhera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*. thk: Ahmed Kalaş, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, I, 185.

¹⁰⁷ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 104, H. No: 680.

¹⁰⁸ Ebû Muâz, Tarık b. İvazillah b. Muhammed (2002), *Şerhu Lugati'l-Muhaddis Manzume fi İlmi Mustalahi'l-Hadis*, Cize: Mektebetü İbn Teymiyye, s. 327.

¹⁰⁹ İbn Ebî Hatim er-Râzî (1405), *İlelu İbn Ebî Hâtim*, Beyrut: Dâru'l-Marife, I, 350.

¹¹⁰ İbn Teymiyye (trs.), *Kâidetü'l-celle fi't-tevessül ve'l-vesile*, Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, s. 85-86.

¹¹¹ el-Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, I, 100. "Mevzû" ile "bâtıl" arasındaki ayırım hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Kuzudişli (2007), *"Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû Isnad Verilerinden Yararlanma İmkân ve Sorunları"*, Erzurum: EKEV Akademi Dergisi, Yıl:11, sy: 32, s. 98-100.

şehir ıslah olmazdı" ifadesinin bâtil olduğunu zikreder.¹¹² Rivayetin ikinci kısmının ise sahih isnadlarla rivayet edildiğini açıklar.¹¹³

2. Câbir b. Mezrûk'un Enes b. Mâlik tarikiyle naklettiği, "Kıyamet günü, fâsık âlimler çağırılır ve onlar puta tapanlardan önce cehennem ateşine sevk edilir." İbn Hibban'dan naklen, bu hadisin batıl olduğunu ifade eder.¹¹⁴ İbnü'l-Cevzî ise farklı lafızlarla naklettiği bu rivayetin âlimleri küçük düşürmek amacıyla uydurulduğunu ve Hz. Peygamber'e dayanan sahih bir aslının olmadığı görüşündedir.¹¹⁵

3. Keffâret orucuna dair nakledilen, "Adamın biri Hz. Peygamber'in yanına geldi ve 'ben helak oldum' dedi. Hz. Peygamber, neden diye sordu? O da, Ramazanda hanımımla birlikte oldum, dedi. Hz. Peygamber öyleyse bir köle azat et dedi ..." rivayetinde geçen "bedenini zayıflat/takatten düşür" ifadesinin Allah Rasûlünün söyleyemeyeceği bâtil bir söz olduğunu, onun ancak "peş peşe iki ay oruç tut" dediğini belirtir.¹¹⁶

4. Hz. Peygamber'e ait olmayan bir söz ya da eylemin ona nispet edilmesi, rivayetin bâtil olmasının gerekçesi olabilir. Örneğin müellif, "Allah Rasûlü, günün sonunda dişlerini misvaklardı". haberinin Hz. Peygamber'den rivayetinin bâtil olduğunu, ancak Abdullah b. Ömer'in fiili olarak rivayet edilebileceği görüşündedir.¹¹⁷

Müellif, bazen de ravî tenkidinden sonra hadisin batıl olduğuna hükmetmektedir:

1. İmam Mâlik'e atfedilen, "Ben Ömer b. Abdülaziz'den başka hiç kimsenin arkasında Hz. Peygamber'in kıldırıldığına benzer bir namaz kılmadım" rivayetinin isnadındaki İsmail b. Davûd'u tenkit ettikten sonra, Mâlik'in hadisi olarak bâtil olduğunu belirtir.¹¹⁸

2. "Beş vakit namaza devam edin. Muhakkak ki Allah, onları size farz kıldı. Hafife alarak ya da inkâr ederek namazları terketmeyiniz." rivayetinin ravîlerinden Mervân b. Muhammed'in "hadisinin delil olamayacağını" İbn Hibban'dan naklen aktardıktan sonra, haberin batıl olduğuna hükmeder.¹¹⁹

3. "Kim anne ve babasına iyilik yapmayı murâd ederse, şâirlere lütuf ve ihsanda bulunsun."¹²⁰ ile "Kim yakuttan yüzük edinirse fakirlik ondan uzaklaşır."¹²¹ rivayetlerinin bâtil olduğuna hükmeder. İlk rivayetin isnadındaki İbrahim b. İshak b. İsâ el-Bağdâdî'yi "yalancıdır"; diğerindeki Ahmed b. Abdullah b. Hakîm'i ise "hadisleri metruktur" ifadeleriyle cerh etmiştir.

4. "Ramazan orucu borcu olduğu halde ölen kimse için, her gün yarım sa' miktarı fakirlere yedirilir." rivayetinin senedindeki Muhammed b. Abdurrahman'ı ta'zif ettikten sonra, hadisin bâtil olduğuna hükmeder.¹²²

Yukarıdaki örneklerden hareketle, Makdisî'nin "bâtil" kavramını genellikle hadisin kasten uydurulduğuna delâlet etmek üzere "mevzû" kapsamında değerlendirdiği gibi, bazen aslında Rasûlullah'a ait olmayan bir hadisin hataen ona atfedilmesi anlamında da kullandığı anlaşılmaktadır.

b) Rivayetin Aslının Olmadığına Hükmetmesi

Müellif, bazen kendi görüşü olarak bazen de İbn Hibban'dan naklen rivayetin sened ya da metin açısından Hz. Peygamber'e dayanan bir aslının olmadığına işaret eder:

1. Velid b. Mûsa ed-Dımeşkî'nin naklettiği "Beyaz saç nurdur. Kim beyaz saçını koparırsa İslam'ın nurunu söndürmüş olur." rivayeti hakkında Makdisî, senedinde Velid b. Musa ed-Dımeşkî'nin olduğunu belirterek, İbn Hibban'dan naklen bu sözün aslının olmadığını açıklar.¹²³

2. Allah Rasûlü'ne "oruçlu misvak kullanır mı?" diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: Evet, günün başında ve sonunda kullanır." Müellif, seneddeki İbrahim b. Tahman'ı tenkit ettikten sonra, bu haberin Allah Rasûlü'ne dayanan bir aslının olmadığı görüşündedir.¹²⁴

3. "Acizlere (ihtiyaç sahibi olanlara) borç vermeniz gerekir" rivayetinin sahih bir aslının olmadığını, sadece Muhammed b. Abdurrahman el-Beylemânî tarikiyle farklı lafızlarla gelen zayıf bir isnadının bulunduğunu açıklar.¹²⁵

¹¹² Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 142, H. No: 1018.

¹¹³ Buhârî (1992), *Fedâilü Ashabi'n-Nebî*, 9; Tirmizî (1992), *Menâkıb*, 20; İbn Mâce (1992), *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel (1992), *Müsned*, I, 170, 177, 179, 182, 184, 185; III, 32.

¹¹⁴ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 33, H.No:75.

¹¹⁵ İbnü'l-Cevzî (1996), *Mevzû'ât*, I, 266.

¹¹⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 56, H. No: 268.

¹¹⁷ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 90, H. No: 550.

¹¹⁸ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 104, H. No: 682.

¹¹⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 77, H. No: 446.

¹²⁰ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 109, H. No: 734.

¹²¹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 114, H. No: 773.

¹²² Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 89, H. No: 533. Diğer örnekler için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 34 (H. No: 77) , 36 (H. No: 95)

¹²³ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 149, H. No: 1080.

¹²⁴ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 66, H. No: 357.

4. Bazen hadisin hem bâtil hem de aslının olmadığına hükmeder: “Allah (c.c.) benim için ashâb ve ensâr edildi” rivayetinin senedindeki Bısr b. Ubeydullah’ı tenkit ederek, İbn Hibban’dan naklen hadisin batıl olduğuna ve aslının bulunmadığına hükmeder.¹²⁶

c) Rivayetin “Münker” Olduğuna Hükmetmesi

1. Müellif, metrûk olduğuna hükmettiği Furât’ın naklettiği “Hırsız, Allah ve Rasûlüne harp açmıştır. Onu öldürünüz” haberinin ondan başkasından rivayet edilmediğini açıklayarak münker olduğuna hükmeder.¹²⁷

2. Ömer b. Şuayb’in babası ve dedesi tarikiyle naklettiği, “Kim farz namazı kılsa, Kur’an’ın anasını (Fatiha suresi) ve beraberinde Kur’an’dan (bir ayet) okusun. Kim de (nafile) namaz kılsa onu okumasın” rivayetinin münker olduğuna hükmetmiştir.¹²⁸

3. “Yahûdilerin selamı parmaklarla; Hristiyanların selamı avuçla işaret etmek şeklindedir. Bu hususlarda Ehl-i kitaba benzemeyiniz. Bıyıkları kısaltın, sakalı uzatın.” rivayeti ile ilgili ricâl tenkidi yapmaksızın, bu hadisin uydurmalar içerisinde münker bir rivayet olduğunu açıklar.¹²⁹

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Makdisî’nin “bâtil”, “münker” olduğuna ve “aslının bulunmadığına” hükmettiği rivayetler, genellikle metrûk ve yalancı ravîlerin naklettikleri hadislerdir. Her ne kadar “bu hadis bâtildir”, “bu hadis uydurmadır” “bu hadisin aslı yoktur”, “bu hadis münkerdir” şeklindeki kullanımlarda ravî ile ilgili hususlar çoğunlukla belirtilmiş olsa da ravînin durumundan evvel metnin sahîh olmadığına hükmedildiği anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle müellifin, bu kullanımlarda hadisin uydurma olduğuna çoğu kez metinden hareketle karar verdiği düşünülmektedir. Bu ve benzer rivayetlerin redd gerekçesi olarak belirtilen “Allah Rasûlünün söyleyemeyeceği bâtil bir sözdür”, “uydurma olduğunda şüphemiz yoktur” gibi ifadelerin Hz. Peygamber’in şahsiyetine yakıştırılmaması anlamına geldiği söylenebilir. Bir başka deyişle bu değerlendirmelerin metin merkezli yani muhtevaya dönük olduğu, isnad gibi haricî şartların destek unsuru olarak dikkate alındığı düşünülmektedir.

4.2.Sahih Hadislere Arz İlkesi

Mevzû rivayetler, ravîsinin yalancı olması itibariyle tespit edilebildiği gibi metnin Kur’an’a ve sahih hadislere aykırı olması yönüyle de belli olurlar. Hadislerin sahih olanı ile olmayanı birbirinden ayırmasını bilen ve Sünnete bağlı bir hadis hafızı olarak kabul edilen Makdisî, bu yaklaşımı doğrultusunda sahih hadislere muhalif gördüğü rivayetleri reddetmiştir.¹³⁰ Bütün görüşlerini hadislerle temellendirmeye çalışan Makdisî, Sünnetin hucciyeti konusunda selefin ve ehl-i sünnet âlimlerinin yolunu takip etmiştir. Eserlerinde sünnete uymanın önemine dikkat çekerek, sünneti inkâr etmenin küfre düşmeye sebep olacağını, Sünnet’in de Kur’an gibi vahiy kaynaklı olduğunu vurgulamıştır.¹³¹ Sünnete bağlılığı takdir edilmekle birlikte yazdığı bazı eserler ve görüşlerinden dolayı eleştirilere maruz kalmış, hatta Melâmilik ile suçlanmıştır.¹³² Ona yöneltilen eleştirilerden biri de hadis okumalarında pek çok lahn ve tashif yaptığı ve yazdığı etrâf kitaplarında birçok yanlışın olduğu iddiasıdır.¹³³

Makdisî, ilahî aşka gelmek ve Yüce Allah’a ulaşmak için bir vasıta olarak gördüğü mûsikînin caiz olduğu iddiasını, sahih hadislerle delillendirmeye çalışırken,¹³⁴ şöyle demektedir: “Mevzû ve ferd

¹²⁵ Makdisî (1981), *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 86, H. No: 515.

¹²⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 44, H. No: 158.

¹²⁷ Makdisî (1981), *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 151, H. No: 1098.

¹²⁸ Makdisî (1981), *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 120, H. No: 827.

¹²⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 69, H. No: 389.

¹³⁰ Kandemir (2000), “İbnü’l-Kayserânî”, DİA, İstanbul: TDV Yay., XXI, 109.

¹³¹ Makdisî (2008), *el-Hucce alâ Târîki’l-Mahâcce*, Beyrut: Dâru’l-‘Alemlî’l-Kütüb, II, 372-385.

¹³² İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), onun tasavvuf ehlini ve görüşlerini desteklemek için yazdığı “Safvetü’l-Tasavvuf” adlı kitapta sûfleri desteklemek için alakasız hadisleri delil getirdiğini, bu delilleri görenlerin güleceğini söylemektedir. Makdisî’yi övenlerin kendisini hadis hafızı ve bilgisinden dolayı övdüğünü, aslında onu övmekten çok yermenin daha uygun olacağını ifade etmektedir. İbnü’l-Cevzî (1992), *el-Muntazam fi Tarihi’l-Mülük ve’l-Ümem*, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, XVII, 136. İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı eserinde ise onun müzik dinlemenin cevâzi ile ilgili ileri sürdüğü delilleri çürütmeye çalışmıştır. İbnü’l-Cevzî (2001), *Telbîsü İblîs*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, ss. 211-218.

¹³³ Ebû Sa’d es-Semânî (ö. 562/1166), İbn Asâkir’den naklen İbnü’l-Kayserânî’nin Sahîhayn ve Sünenler için etrâf hazırladığını, birçok yerde fahiş hatalar yaptığını söyler. İbn Nâsir es-Selâmî ise onun bir defasında “Hz. Peygamber’in alını terliyordu” hadisini okurken “yetefessedü” yerine “yetekassadü” diye okudu, yanlış yaptığını kendisine hatırlattığımda kibirlenip yanlışını kabul etmedi, demektedir”. Şemşüddin Ahmed b. Osman ez- Zehebî (trs.), *Tezkiratu’l-Huffaz*, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, IV, 1244. Zehebî değişik eserlerinde onu övmekte, hadis hafızı ve çok eser yazmakla nitelendirmekte, eleştirenlere karşı Makdisî’yi, ‘her ne kadar bazı yanlışları olsa da sünnete bağlı, dini bütün bir Müslüman’ diyerek savunmaktadır. Zehebî (1996), *Şiyeu A’lâmi’n-Nübelâ*, Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, XIX, 364.

¹³⁴ Makdisî, konuyla ilgili ilk çalışmalarından biri sayılan Kitâbü’s-Semâ’ adlı müstakil bir risale telif etmiş ve aynı zamanda Safvetü’l-Tasavvuf adlı eserinde sûflerin müzik dinlemesi bölümünde meseleyi detaylı olarak işlemiştir. Makdisî, *Kitâbü’s-Semâ’*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 391/1. v.2,3; Makdisî (1995), *Safvetu’l-Tasavvuf*, Beyrut: Dâru’l-Muntahab el-Arabî, s.306-321. O, öncelikle Hz. Aîşe, Hz. Peygamber ile birlikte Habeşilerin oynamalarını izlediğine ve onların icrâ ettikleri teğannileri dinlediğine dair rivayeti delil getirmiştir. Buhârî (1992), İdeyn, 2; Mûsikî hakkındaki görüşüne delil getirdiği diğer hadisler için bkz. Buhârî (1992), Nikâh, 93; “Hz Aîşe anlatıyor: "Bir kadını, Ensâr'dan bir erkekle evlendirmiştik Rasûlüllah (s.a.s): "Ey Aîşe! Eğlenceniz yok mu? Zira Ensar eğlenceyi sever!" buyurdular”.

rivayetleri kendi iddialarına delil getirenlerin ve görüşlerini desteklemek için Kur'an'ı hevâ ve hevesine göre yorumlayanların sözüne itibar edilmez. Sadece, vahiy ile desteklenen ve değişiklikten korunan söze itibar edilir. Bu da sahih sünnettir. Yüce Allah Necm sûresi 3 - 4. ayetlerde şöyle buyurmaktadır: "Peygamber kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor. O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir".¹³⁵

Makdisî, musiki konusunda kendi delillerinin sahih, müziğin haram olduğunu iddia edenlerin getirdikleri hadislerin sahih olmadığını, tahrîmine dair sahih hadis kaynaklarından bir rivayeti bile getiremediklerini, bilakis daha önce bu iddiada bulunanları taklit ederek, sahih veya bâtil olduklarına bakmadan, râvilerini araştırmadan bazı kitaplarda geçen bilgilere dayanarak bunu ifade ettiklerini söylemektedir.¹³⁶

Aynı şekilde, kendisine "daha önce namazda Fâtiha ve diğer sûrelerden önce besmeleyi açıktan okurken, neden şimdi okumadığımı" soran kişiye şu şekilde cevap verir: "Küçük iken bir mezhebi taklit ediyordum. Çünkü bir çocuk, anne-baba ve şehir halkının mezhebine bağlı olur. Bu konudaki hadisleri bilmediğimden Besmeleyi açıktan okumanın doğru olduğunu sanıyordum. Fakat daha sonra Yüce Allah bana dünyada ve ahirette kişiye fayda sağlayan büyük bir ilim nasib edince Hz. Peygamber'den sahih olarak gelen haberleri aldım, diğerlerini terk ettim." Ardından Sahîhayn ve diğer sahih hadis kaynaklarında Bismelenin açıktan okunacağına dair bir hadisin yer olmadığını, sahih rivayetlerin bismelenin açıktan okunmamasına dair olduğunu, İmam Şafîi dışındaki imamların bu konuda ittifak ettiklerini belirtmiştir.¹³⁷

Tezkiratu'l- mevzû'ât'ta rivayetin uydurma gerekçesi olarak, sahih hadisleri aykırılık ilkesinin uygulamasına dair -tespit edebildiğimiz kadarıyla- şu örnekleri zikredebiliriz:

1. "Bilâl, Hz. Peygamber'e ezanı ikişer ikişer okudu. Kâmeti de bu şekilde yaptı"¹³⁸ haberinin bâtil olduğuna hükmettikten sonra, bu hadisi Ziyâd b. Abdillâh b. Tufeyl el-Bukâî el-Amîrî el-Kûfî, İdris el-Eveddî'den, o da Avn b. Ebî Cuhayfe'den, o da babasından rivayet ettiğini; Hz. Peygamber'in ezanı çift, kâmeti ise tek olarak okuttuğundan dolayı, bunun yanlış olduğunu açıklar. Sika râvilerin bu hadisi Avn'den naklettiklerini, ezanın ve kâmetin çift olduğunu zikretmeden sadece Bilâl'in ezan okuduğunu söylediklerini ifade etmektedir. Ayrıca İbn Maîn'in de Ziyâd'ın hadiste zayıf olduğunu naklederek, münekkitlerin onu bu hadisten dolayı tenkit ettiğini kaydeder.¹³⁹

2. Ebû Huzâfe'nin "Hacamât eden ve hacamât ettiren orucunu açmıştır"¹⁴⁰ rivayeti nedeniyle terkedildiğini zikreder. Ayrıca Rafî' b. Hadîc tarikiyle¹⁴¹ gelen bu rivayetin terk sebebi, bu konuda nakledilen sahih hadislerle çelişmesidir. Bu konuda nakledilen sahih hadisler, hacamât yaptırmanın orucu bozmadığını ortaya koymaktadır. Ebû Saîd'ten gelen rivayette "üç şey vardı ki, orucu bozmaz: Hacamât olmak, kusmak, ihtilam olmak."¹⁴² İbn Abbas da Hz. Peygamber'in oruçlu iken ve ihramlı iken hacamât olduğunu nakleder.¹⁴³

3. "Ümmetimin yağmura benzer, başı mı sonu mu hayırlıdır bilinmez" rivayetini seneddeki Hişam b. Ubeydullah er-Râzî nedeniyle tenkit ettikten sonra,¹⁴⁴ bu bağlamda "asırların en hayırlısı, benim asırımdakiler, sonra onları takip edenler" rivayetinin sahih olduğunu açıklar.¹⁴⁵

4. "Rikâzda (define) ise onda bir (vergi) vardır" rivayetinin senedindeki Abdullah b. Nâfî'yi "hiçbir şey değildir" lafzıyla tenkit ettikten sonra, Hz. Peygamber'in "onda bir" değil, "rikâzda beşte bir (vergi) vardır" dediğini nakleder.¹⁴⁶ Hz. Peygamber'den sâbit ve sahih olan, rikâzda nisbeten verginin beşte bir olduğu şeklindeki hadistir.¹⁴⁷ Suyûtî ise ilk rivayetin zayıf olduğuna; İbn Abbâs, Câbir b. Abdillâh, İbn Ömer ve Ebû Sa'lebe tarikiyle gelen hadisin sıhhatine hükmeder.¹⁴⁸

"Haram olan nikâhla helal olan nikâh arasındaki ayırıcı özellik def çalmak ve evliliği duyurmaktır." Tirmizî (1992), Nikah, 6; Nesâî (1992), Nikah, 72; İbn Mâce (1992), Nikah, 20.

¹³⁵ Makdisî (trs.), *Semâ'*, vr. 3.

¹³⁶ Makdisî (1995), *Safvet*, s. 299.

¹³⁷ Makdisî (trs.), *Mes'ele'tü't-Tesmiye*, Cidde: Mektebetü's-Sahâbe, ss. 19-21.

¹³⁸ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 28, H. No: 36.

¹³⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-Huffâz*, s. 24.

¹⁴⁰ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 40, H. No: 126.

¹⁴¹ Tirmizî (1992), Savm 60; Ebû Dâvûd (1992), Savm 28; İbn Mâce (1992), Savm 18.

¹⁴² Tirmizî (1992), Savm 719.

¹⁴³ Buhârî (1992), Savm 32; Tıb 11; Müslim (1992), Hacc 87; Ebû Davûd (1992), Savm 2, Tirmizî (1992), Savm 61.

¹⁴⁴ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 106, H. No: 701.

¹⁴⁵ Bu hadisin farklı tarihleri için bkz. Buhârî (1992), Fedâilu Ashâbî'n-Nebî 1; Şehâdât 9; Müslim (1992), Fedâilu's-Sahâbe 201; Tirmizî (1992), Şehâdât 4.

¹⁴⁶ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s.88, H.No:532.

¹⁴⁷ Bkz. Buhârî (1992), Zekât 66; Müslim (1992), Hudûd 45,46; Nesâî (1992), Zekât 28; Ebû Dâvud (1992), Lukâta 10; Tirmizî (1992), Zekât 16; İbn Mâce (1992), Lukâta 4. İmam Mâlik ve Şafîi, rikâzın Câhiliye döneminde yere gömülen hazine (define) olduğunu, bunların keşif olunanlarında az ya da çok olsun beşte bir (nisbetinde vergi) var olduğu görüşündedir. Buhârî (1992), *Sahîh*, II, 137. Dolayısıyla Şafîi ve Mâlikîler'e göre rikâz sadece define anlamına gelmekte ve Hz. Peygamber'in, "Rikâzda beşte bir vergi vardır" anlamındaki hadisininin

Makdisî, sahih tarikleriyle karşılaştırmak suretiyle bir rivayetin aslının olmadığına hükmeder. Hicret yolculuğunu anlatan bir haberde, Allah Rasûlü ve Ebû Bekir mağaraya girdiklerinde Ebû Bekir'in "onlardan biri önüne baksa bizi görürdü" dediği nakledilmiştir. Makdisî, isnaddaki Ahmed b. Muhammed b. Malik'in bu hadisi uydurduğunu, zira sahih kaynaklardaki tariklerinin lafız itibarıyla farklı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹

5. Metindeki Hata Nedeniyle Gerçekleşen Tenkit Örnekleri

Makdisî, aynı hadisin metinlerini birbirine arz ederek, bu karşılaştırma sonunda metinde tashif-tahrif, diğerlerine muhâlif tarik (şâz) ve ziyâde varsa bunları belirtmektedir. Ayrıca metindeki hatayı zikredip rivayetin asıl durumunun ne olduğuyla ilgili açıklamalar yapmaktadır. Bu kapsamda şu örnekleri verebiliriz:

a) "İyilik, ancak annelere yapılan iyiliktir. İyilik kabir ehline de ulaşır." rivayetinin isnadındaki Yahya b. Saîd Kâdî Şîrâz'ın teferrüdlerinin delil olamayacağını belirterek, metinde tashif olduğunu, "kabir ehli" ifadesinde "mü'min" kaydının bulunması gerektiğine işaret eder.¹⁵⁰

b) Sika ravîlerden tuhaf (غرائب) haberler rivayet etmekle tenkit ettiği Muhammed b. Avn el-Horasanî'nin naklettiği "Hz. Peygamber Haceru'l-Esved'e yöneldi ve onu selamladı. Sonra dudaklarını üzerine koyup uzun bir süre ağladı. Ardından Hz. Ömer'e şöyle seslendi: "Ey Ömer! İşte burada kelimeler dökülür..."¹⁵¹ rivayetinin "Hz. Peygamber Haceru'l-Esved'e yöneldi ve onu selamladı" şeklindeki ilk kısmının sahih olduğunu belirtir.¹⁵²

c) "Muâviye b. Muâviye Medine'de öldü. Allah namazını kılması için yetmişbin melek gönderdi." rivayetini -isnad tenkidinden sonra- sahabe arasında Muâviye b. Muâviye isminde birinin olmadığını belirterek tarih ya da ricâl bilgisine dayalı olarak tenkit eder.¹⁵³

d) "İsimlerin en hayırlısı; Abdullah ve Abdurrahman'dır. En doğrusu (iyisi) Haris ve Hemmâm'dır. En şerlisi (kötüsü) Harb ve Mürre'dir" rivayetinin sened tenkidini yaptıktan sonra, hadisin yalnız ilk kısmının yani "İsimlerin en hayırlısı; Abdullah ve Abdurrahman'dır" bölümünün sahih olduğuna hükmeder.¹⁵⁴ Makdisî'nin sıhhatine hükmettiği ilk bölümü İbn Ömer tarihiyle Tirmîzî ve İbn Mâce tarafından nakledilmiştir.¹⁵⁵ Bu hadis, "çocuklarınıza peygamberlerin isimlerini veriniz" ziyadesiyle Ebû Davûd ve Ahmed b. Hanbel tarafından tahrir edilmiştir.¹⁵⁶ Nesâî rivayetinde söz konusu ziyade ile birlikte "Allah'ın en çok sevdiği isimler; Abdullah ve Abdurrahman'dır" ifadeleri yer almaktadır.¹⁵⁷ Elbânî hadisin bu şekliyle zayıf olduğuna; ancak "çocuklarınıza peygamberlerin isimlerini veriniz" ziyadesi dışındaki kısmın sıhhatine hükmeder.¹⁵⁸

Müellif, bazen metnin sahih olduğuna işaret etmekle birlikte kalb, ziyâde, idrâc gibi sened ya da metindeki ravî hatası sebebiyle bazı hadisleri tenkit etmiştir. Bu bağlamda şu rivayetleri örnek verebiliriz: "Mü'min, bazen yatan bazen kalkan başak gibidir" rivayetinin metin açısından sahih olduğunu, ancak Ahmed b. Muhammed'in isnadda kalb yaptığını,¹⁵⁹ "Denizin suyu temiz, ölüsü ise helaldir" hadisinin Ebû Bekir'in sözü (mevkuf) olarak sahih olduğunu, ancak Muhammed b. Gazevân'ın metinde kalb yaptığını belirtir.¹⁶⁰ Aynı şekilde "İmamdan önce başını kaldıran (azabtan) korksun" rivayetinin metninin sahih olduğu, ancak Abdullah b. Abdurrahman el-Cezerî'nin bu hadisi Süfyan'a isnad etmekle hata yaptığı görüşündedir.¹⁶¹ "Hz. Peygamber, rukûda sırtını tam eğmeyen adama baktı (uyardı)" hadisinin metin itibarıyla sahih olduğunu ancak Ahmed b. Muhammed el-Ensarî'nin senedi terkib ettiğini açıklar.¹⁶²

kapsamına sadece bu tür mallar girmektedir. Ancak Hanefîler ile Evzâî, Sevrî ve Ca'fer es-Sâdık'ın da dâhil olduğu bir grup fakih, bu kelimeyi daha geniş kapsamlı düşünmekte ve definenin yanı sıra madenleri de rikâz statüsü içinde değerlendirmektedir. Hamza Aktan (1994), "Define", DİA, İstanbul: TDV Yay., IX, 87.

¹⁴⁸ Suyutî (2004), *el-Câmiu's-Sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, Beyrut: Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, II, 367.

¹⁴⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 76, H. No: 443.

¹⁵⁰ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 135, H. No: 952.

¹⁵¹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 37, H. No: 107.

¹⁵² Makdisî'nin sahih olduğunu belirttiği rivayetin ilk kısmı, İbn Huzeyme'nin Sahih'inde İbn Ömer tarihiyle mevcuttur. Bkz. İbn Huzeyme (1970), *Sahih*, IV, 214.

¹⁵³ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 59, H. No: 290.

¹⁵⁴ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 73, H. No: 418.

¹⁵⁵ Tirmîzî (1992), Edeb 64; İbn Mâce (1992), Edeb 30.

¹⁵⁶ Ebû Davûd (1992), Edeb 61; Ahmed b. Hanbel (1992), *Müsned*, IV, 345.

¹⁵⁷ Nesâî (1992), *Kitâbu'l-Hayl*, 3.

¹⁵⁸ Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (1995), *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha*, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, II, 572.

¹⁵⁹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 106, H. No: 702. "Ruhlar, düzenli askerlerdir" rivayetinin metni sahih olmakla birlikte Ali b. Saîd b. Şehriyâr'ın isnadda kalb yaptığını zikreder. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 66, H. No: 364.

¹⁶⁰ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 133, H. No: 934.

¹⁶¹ Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 43, H. No: 148.

¹⁶² Makdisî (1981), *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 132, H. No: 923.

Muhaddislerin lafzî tevatüre örnek gösterdikleri “Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın”¹⁶³ rivayetini nakleden Abdusselâm b. Ebî Ferve’nin isnadda kalb yaptığını açıklar.¹⁶⁴ Ahmed b. Muhammed b. Fadl el-Kaysî’nin maklûb şekilde naklettiği “Allah’ım Perşembe günleri sabahın erken saatlerini/erkenciliği ümmetim için mübarek kıl.” rivayetindeki “Perşembe günü” ifadesinin hadise ilave edildiğini (müddrec), ziyâdesiz nakledilen varyantının ma’rûf olduğunu zikreder¹⁶⁵ Nitekim bu hadis, bazı temel hadis kaynaklarında sahih isnadlarla "Allah’ım! Ümmetim için günün erken vakitlerini bereketli kıl" şeklinde geçmektedir.¹⁶⁶Rivayetin metninde ravîlerden kaynaklanan çeşitli hataların tespitine dair zikrettiğimiz örnekler, eserde metin tahliline yönelik değerlendirmelerin bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç

“Tezkiratu’l-Mevzû’ât” adlı eserde yoğun bir şekilde isnad tenkidi üzerinden reddedilen hadislerin, salt ravîlerinin deccâl, kezzâb, metruk vb. lafızlarla cerhedilmesiyle değil, mana ve içerik açısından tenkit konusu oldukları anlaşılmıştır. Rivayetin sadece ravîsinin durumunu belirtmek için nakledilebileceğini, bu tür rivayetleri nakletmenin ve onlarla ihticâcın câiz olmadığını belirtmesi ise isnadın yanı sıra metinden de hareketle yapılan değerlendirmeler olduğu izlenimini vermektedir. Müellifin, gerek ricâl ve gerekse rivayet hakkındaki kısa değerlendirmelerinin metnin durumunu açıkça ortaya koyduğu, bu ifadelerin yanında metni tekrardan irdelemeye ve neden mevzû’ olduğunu açıklamaya genelde ihtiyaç hissetmediği anlaşılmaktadır. İsnadla ilgili gerekçeleri zikretmesi, bu tür tenkitlerin sadece senede yönelik olduğunu göstermediği gibi metnin her zaman için önceliğini koruduğu, özellikle mevzûât kaynaklarında hadis münekkitlerinin rivayetleri yalnızca isnadlarından değil, aynı zamanda metinlerinden hareketle de değerlendirdikleri söylenebilir.

Makdisî’nin, “bâtıldır”, “münkerdir”, “aslı yoktur”, “uydurmadır” şeklindeki kısa değerlendirmelerinin metin tenkidinin ön aşamasına yönelik olduğu, yani haberin muhtevâsından hareketle Hz. Peygamber’e yakıştırılmayacağına ve O’na ait olamayacağına hükmettiği anlaşılmıştır. Bütün bunlarla birlikte bazı rivayetleri, sahih tariklerini zikretmek suretiyle konuyla ilgili Hz. Peygamber’den sâbit ve sahih olan hadislere aykırılık gerekçesiyle de tenkit etmiştir. Ayrıca metin açısından sahih olduğuna hükmettiği bazı rivayetleri, kalb, ziyâde, idrâc, tashif gibi ravînin rivayetindeki hatasından dolayı eleştirmiş; rivayetin sahih tarikine atıfta bulunmuştur. Müellifin, hadisin sıhhatini tespit için rivayetin tarikleri üzerinden yaptığı değerlendirmelerin yanı sıra Hz. Peygamber’e nispet edilen birtakım haberlerin asıl kaynağına işaret etmesi, esere farklı bir hususiyet kazandırmıştır.

Mevzûât literatürünün ilk örneklerinden kabul edilen bu eserde Makdisî’nin özellikle isnad tahlillerinin metne yönelik boyutuna dikkat çektiği ve haberlerin kaynağına dair tespitlerinde isabetli olduğu anlaşılmıştır. Hadislerin tespit ve tenkidinde sened-metin bütünlüğünün zihnî arka planda nasıl uygulandığını göstermesi ve metin tahlillerine yer vermesi açısından, -sahasında ilk olmasına rağmen- “Tezkiratu’l-Mevzû’ât”ın dikkate değer bir mevzûât kaynağı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ACLÜNÎ, İsmail b. Muhammed (1984). *Keşfu’l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs ammâ İštehera mine’l-Ehâdis alâ Elsineti’n-Nâs*. thk: Ahmed Kalaş, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- AKTAN, Hamza (1994). “*Define*”, DİA, İstanbul: TDV Yay., IX, 87-88.
- ASSÂM, Ahmed Beşir (1992). *Usûlü Menhecü’n - Nakd inde Ehli’l-Hadîs*, Beyrut: Müessesetür-Reyyân.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb (1988). *el-Kifâye fi İlmi’r-Rivâye*, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebû Bekir (1926). *Sünenü’l-Kübrâ*, Haydarabad: Meclisü Dairatu’l-Maârifî’n-Nizâmîyye.
- BEYHAKÎ (2003), *Şuabu’l-İmân*, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (1992). *el-Câmiu’s-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yay.
- EBÛ DAVÛD, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebu Davûd (1992). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay.
- EBÛ MUÂZ, Tarık b. İvazillah b. Muhammed (2002). *Şerhu Lugati’l-Muhaddis Manzume fi İlmi Mustalahi’l-Hadis*, Cize: Mektebetü İbn Teymiyye.
- EBÛ YA’LA, Ahmed b. Ali el-Mevsilî (1984), *Müsnedü Ebû Ya’la*, thk: Huseyn Selim Esed, Dımaşk: Dâru’l-Me’ mûn li’t-Turâs.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (1995). *Silsiletü’l-Ehâdisi’s-Sahîha*, Riyad: Mektebetü’l-Maârif.
- FELLÂTE, Ömer b. Hasen (1981). *el-Vaz’u fi’l-hadis*, Dımaşk: Mektebetü’l-Gazzâlî.
- HÂKİM, Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri(1990). *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, thk: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye.

¹⁶³ Buhârî (1992), İlim, 38; Cenâiz, 33; Enbiyâ, 50; Edeb, 109; Müslim (1992), Zühd, 72; Ebû Davûd (1992), İlim, 4; Tirmizî (1992), Fiten, 70; İlim, 8; Tefsir, 1; Menâkib, 19; İbn Mâce (1992), Mukaddime, 4; Ahmed b. Hanbel (1992), *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yay., II, 47, 83, 123, 150, 159, 171, 202; III, 13, 39.

¹⁶⁴ Makdisî (1981), *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 126, H. No: 874.

¹⁶⁵ Makdisî (1981), *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 41-42, H. No: 139.

¹⁶⁶ Ebû Davûd (1992), Cihad, 78; Tirmizî (1992), Buyû’, 6; İbn Mâce (1992), Ticârât, 41; Ahmed b. Hanbel (1992), *Müsned*, I, 154, 155, 156; III, 416, 417, 432; IV, 384, 390, 391.

- İBN EBÎ HÂTİM, Ebu Muhammed Abdurrahman er-Râzî (1405). *İlelu İbn Ebî Hâtim*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İBN HANBEL, Ahmed (1992). *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yay.
- İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hıbbân el-Bustî (2000). *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Du'afa ve'l-Metrukîn*, thk: Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Riyad: Dâru's-Sami.
- İBN HUZEYME, Muhammed b. İshak (1970). *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk: Muhammed Mustafa el-A'zâmî, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr (1994). *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Dâ'if*, Halep: Mektebetü'l-Matbâat el-İslâmiyye.
- İBN KESİR, İmâduddin İsmail b. Ömer (1998). *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Cize: Dârü Hecr.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (1992). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay.
- İBN TEYMİYE (trs.), *Kâidetü'l-celîle fi't-tevessül ve'l-vesile*, Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (1992). *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, (1996). *Kitâbu'l-Mevzûât*, thk: Abdurrahman Muhammed Osman, Medine: Mektebetü's-Selefiyye.
- İBNÜ'L-CEVZÎ (2001). *Telbîsü İblîs*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- KANDEMİR, Mehmet Yaşar (1975). *Mevzû' Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, Ankara: D.İ.B. Yay.
- KANDEMİR (2000). "İbnü'l-Kayserânî", DİA, İstanbul: TDV Yay., XXI, ss.109-111.
- KIRBAŞOĞLU, M.Hayri (1999). *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yay.
- KUZUDİŞLİ, Bekir (2005). "Hadis Rivayetinde Aile İsnadları", (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KUZUDİŞLİ (2007). "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkân ve Sorunları", Erzurum: EKEV Akademi Dergisi, Yıl:11, sy:32, ss.89-104.
- MAKDİSÎ, Muhammed b. Tâhir b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Kayserânî (1981). *Tezkiratu'l-Mevzû'ât*, thk: Muhammed Mustafa el-Hadrî, Mekke: Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadisiyye.
- MAKDİSÎ (1995). *Safvetü't-Tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l-Muntahab el-Arabî.
- MAKDİSÎ (2004). *Meseletü'l-Uluvv ve'n-Nüzûl*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- MAKDİSÎ (2008). *el-Hucce 'alâ Târiki'l-Mahâcce*, Beyrut: Dâru'l-'Alemlî'l-Kütüb.
- MAKDİSÎ (trs.), *Kitâbü's-Semâ'*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 391/1.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yay.
- NESÂİ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâi (1992), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay.
- ÖZAFŞAR, Mehmet Emin (1999). *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara: Ankara Okulu Yay.
- SÂLİH, Subhi (1969). *Ulûmu'l-Hadis*, Beyrut: Dâru'l-İlm.
- SİDDİKÎ, Mazharuddin (1990). *İslam Düşüncesinde Modernist Düşünce*, trc: Murat Fırat-Göksel Korkmaz, İstanbul: Dergâh Yay.
- SUYUTÎ, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (1989). *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk: Abdülvahhâb Abdüllatif, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- ŞÂKİR, Ahmed Muhammed (trs.). *Şerhu Elfiyyeti's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, Beyrut: Dâru'l-kâtib ve'l-kitâb.
- TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed (1994), *el-Mu'cemu'l-Evsât*, thk: Tarık İvazillah b. Muhammed, Kahire: Dâru'l-Harameyn.
- TARTI, Nevzat (2013). *Mevzûât Yazarları, Coğrafya, Mezhep ve Kişilikler*, Ankara: İlahiyat Yay.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1992). *es-Sünen*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâki, İstanbul: Çağrı Yay.
- ÜNAL, Yavuz (2001). *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Samsun: Etüt Yay.
- YILDIRIM, Enbiya (2006). "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.X/1, ss.73-125.
- YÜCEL, Ahmet (1996). *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: İFAV Yay.
- ZERKEŞİ, Bedruddin (2000). *Hiz. Âişe'nin Sahabeğe Yönelik Eleştirileri*, (gevirenin önsözü) trc: Bünyamin Erul, Ankara: Kitâbiyât Yay.